

II INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE OF
YOUNG RESEARCHERS

95

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE OF
YOUNG RESEARCHERS

2nd Book

PROCEEDINGS

Philological Sciences

Law Sciences

Historical Sciences

2nd Book

BEU
BAKU ENGINEERING UNIVERSITY

Baku Engineering University
27-28, April 2018, Baku, Azerbaijan

*"Cəmiyyətin tərəqqisi
bir çox cəhətdən indi gənclərimizə
neyi və necə öyrətməyimizdən
asılı olacaqdır".*

Heydər Əliyev
Ümummilli Lider

*Our societal progress is
in a much wider sense up to
what we teach and how
we teach our youth.*

Heydar Aliyev
Nationwide Leader of Azerbaijan

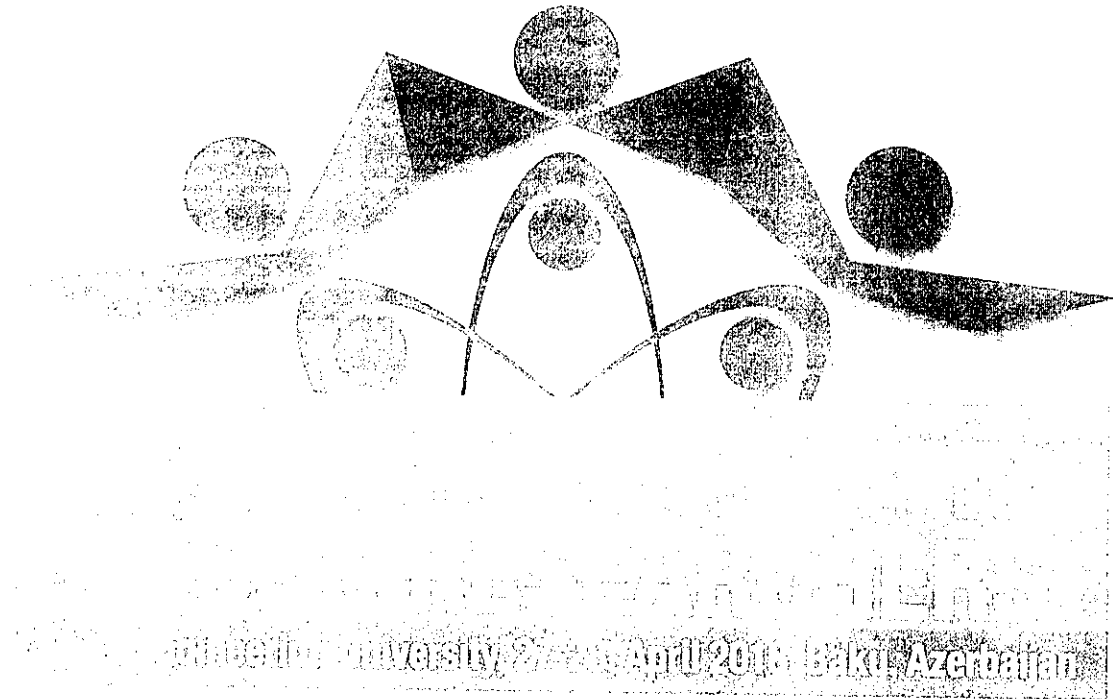
*"Mənim gənclərə xüsusi
münasibətim var, mənim ürəyim sizinlədir.
Siz bütün işlərdə mənə arxalana bilərsiniz.
Mən də sizə arxalanıram".*

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

*I hold a special attitude
towards the youth. You are always
in my soul. You can rely on me.
I count on you, too!*

İlham Aliyev
The president of Azerbaijan Republic

Proceedings

- BOOK 2 -

Philological Sciences

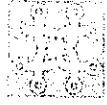
Law Sciences

Historical Sciences

---

*27-28 April 2018
Baku, Azerbaijan*

BEU
BAKU ENGINEERING UNIVERSITY

CONFERENCE COMMITTEES

CONFERENCE CHAIRS

Chair:

Professor Havar Mammadov
Rector,
Baku Engineering University

Deputy Chairman:

Ph.D Elchin Suleymanov
Baku Engineering University

GENERAL CHAIR

Assoc. Prof. Babak Abbasov
Baku Engineering University, Azerbaijan

SCIENTIFIC COMMITTEE

AMEA m.ii. **Vəli Hüseynov**, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
AMEA m.ii. **Prof. E. Quliyev** Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
AMEA m.ii. **Prof. E. Qurbanov**, Bakı Dövlət Universiteti
Prof. Niftalı Qocayev, Bakı Dövlət Universiteti
Prof. Həmzağa Orucov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU Atatürk Universiteti, Türkiyə
Prof. Əjdər Ağayev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Prof. Akif Hüseynli, Bakı Mühəndislik Universiteti
Prof. Alp Malazgirt, SolBridge International School of Business, Korea
Prof. James F. Rinehart, Troy University, USA
Prof. Manouchehr Mokhtari, University of Maryland, USA
Prof. Eldar Məsimov, Bakı Dövlət Universiteti
Prof. Eldar Qocayev, Azərbaycan Texniki University
Prof. H. Orucov, Azərbaycan Texniki University
Prof. Məmmədəli Ramazanlı, Bakı Dövlət Universiteti
Prof. Mınaxanum Nuriyeva, Bakı Mühəndislik Universiteti
Prof. Xəlil İsmayilov, Bakı Ali Neft Məktəbi
Prof. H. Zərbəliyev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Prof. N. Əhmədov Fizika Problemləri İnstitutu
Prof. Larisa İsmaylova, Fizika Problemləri İnstitutu

Prof. F. Rüstəmov Fizika Problemləri İnstitutu
Prof. İzzət Əfəndiyeva, Bakı Dövlət Universiteti
Prof. R. Cəfərov Bakı Dövlət Universiteti
Prof. S. Allahverdiyev Rusiya EA, Moskva
Prof. A.K. Şayıman, Московский Государственный Унив
Prof. T. Bırşteyn, Rusiya EA, Sankt- Peterburq
Prof. Nadir Alışov Ukraina EA, Kiev
Prof. M. Qorbaçuk Ukraina EA, Kiev
Prof. V. Musayev Azərbaycan Texniki Universiteti
Prof. Ə. Abdinov, Bakı Dövlət Universiteti
Prof. M. Mahmudov, Azərbaycan Texniki Universiteti
Prof. E. Məmmədov, Azərbaycan Texniki Universiteti
Prof. R. Əlizadə, Azərbaycan Texniki Universiteti
Prof. Şahin Xəlilli, Bakı Mühəndislik Universiteti
Prof. V. Nəsirov, Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti
Prof. E. Eyvazov, Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti
Prof. Y. Nurullayev, Fizika Problemləri İnstitutu
Prof. İ. Əliyev, Bakı Dövlət Universiteti
Prof. Fərhad Rəhmanov Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Elm. Dr. Təranə Hacıyeva, Bakı Mühəndislik Universiteti

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Havar Məmmədov - Sədr
Dos. Elçin Süleymanov - Sədr müavini
Dos. Babək Abbasov - Məsul katib
Dos. Azər İmamquliyev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Bayram Hüseynzadə, Bakı Mühəndislik Universiteti
Yavər Məmmədov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Nəsimi Kamalov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Yaşar Etibarlı, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. İslam Hüseynov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Rauf Məmmədov, Bakı Mühəndislik Universiteti

Dos. Ətrabə Gül, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Kənan Bəşirov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Baba Qasimov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Rakib Əfəndiyev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Cəmil Məmmədov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Emin Ağayev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Hümbət Əliyev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Seyran Qayıbov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Yusif Abdullayev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Ədalət İbadov, Bakı Mühəndislik Universiteti

Dos. Firudin Sultanov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Bilal Dədəyev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Yadullah Babayev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Təyyar Mustafayev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Murad İsgəndərov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Naqif Nəbiyev, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. Nurlana Hüseynova, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Anar Rüstəmov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Gülşən Ağayeva, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. Gülnarə Hakverdiyeva, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. N. Dərvişov, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. Rana Abbasi, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. Svetlana Demühəmmədova, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. T. Quliyeva, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. Nərminə Əliyeva, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Ceyhun Mahmudlu, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Hüseyn Mirzəyev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Lalə Vəliyeva, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. Lalə Hacıyeva, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. Zahid Hacıyev, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. Mübariz Yalçuyev, Bakı Dövlət Universiteti
Dos. Uğurlu Nədirov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Səriyyə Gündoğdu, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Rəşad Salimov, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Dos. Pərviz Məmmədov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Mayıs Əzizov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Həzi Eynalov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Samir Quliyev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Elnur Kazımlı, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Anar Rza, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dos. Rəsim Abutalıbov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Pərviz Həsənov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Vüqar Muradov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Xanlar Heydərov, Bakı Mühəndislik Universiteti

Dr. Rəzim Bayramov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Həzi Qasımov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Ülkər Ağayeva, Bakı Dövlət Universiteti
Dr. Hüseyn Xəlilov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. M. Məmmədov, Bakı Dövlət Universiteti
Dr. Niyaməddin Həşimov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Şölə İsayeva, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Fərhad Şirzadov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Venera Süleymanova, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Ziyafət Hüseynova, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Zəminə Ziyayeva, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Anar Rza, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Zabitə Teymurlu, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Sadrəddin Hüseyn, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Rəsim Abutalıbov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Adil Aminov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Elmar İmanov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Heydar Eminli, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Natiq Adilov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Dr. Fizuli Əliyev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Mənsur Məhərrəmov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Etibar Seyidzadə, Bakı Mühəndislik Universiteti
Əli Həsənov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Elvin Məmmədov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Cavanşir Salmanov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Xəyyam Məsiyev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Aynurə Bəşirova, Bakı Mühəndislik Universiteti
Yusif Yusifov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Cavid Misirli, Bakı Mühəndislik Universiteti
Xatirə Yusifova, Bakı Mühəndislik Universiteti
Rüfət Məmmədov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Sevil İmanova, Bakı Mühəndislik Universiteti
Nərgiz Nəhmətova, Bakı Mühəndislik Universiteti

İŞÇİ HEYƏTİ

Dr. Babək Abbasov, Sədr
Şəfəq Əlizadə, Sədr müvəni
Ülvi Babayev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Yegzar Cəfərov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Aysel Talıbova, Bakı Mühəndislik Universiteti
Xanum Fətullayeva, Bakı Mühəndislik Universiteti
Aygün Qaracayeva, Bakı Mühəndislik Universiteti
Sevinc Məhərrəmov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Afaq Rzayeva, Bakı Mühəndislik Universiteti
Siiheyli Bəhlulzadə, Bakı Mühəndislik Universiteti
Turanə Abdullayeva, Bakı Mühəndislik Universiteti
Şahla Əlibəyova, Bakı Mühəndislik Universiteti

Günay Vəliyeva, Bakı Mühəndislik Universiteti
Kamil Əhmədov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Cavanşir Salmanov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Orxan Hüseynov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Etibar Qəhrəmanov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Ləman Abdullazadə, Bakı Mühəndislik Universiteti
Şəhriyar Əliyev, Bakı Mühəndislik Universiteti
Səid Bağırov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Ağamir Əsgərov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Cahid Məmmədov, Bakı Mühəndislik Universiteti
Hikmət Axundov, Bakı Mühəndislik Universiteti

DESIGN

İlham ALIYEV

All rights reserved.

Copyright © Baku Engineering University, 2018

Address: Khirdalan city, Hasan Aliyev Street 120, AZ0102, Absheron - Baku / Azerbaijan

Tel: (+99412) 349 99 66/67, Fax: (+99412) 349 99 90

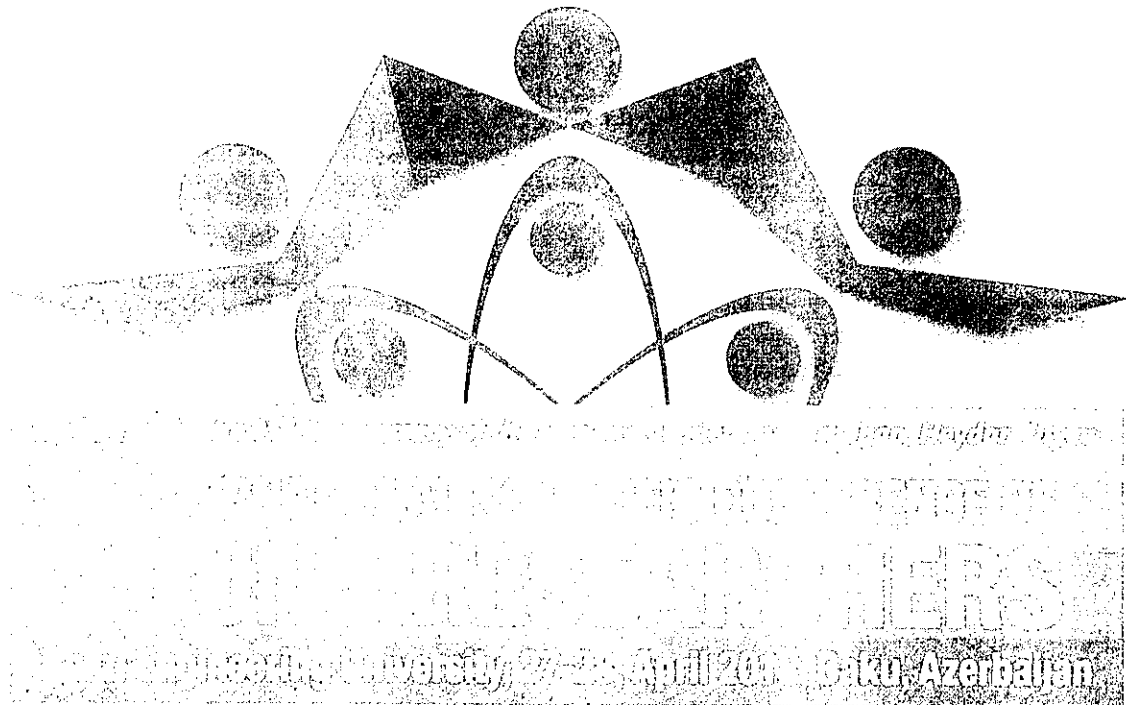
e-mail: info@beu.edu.az, elmishobe@beu.edu.az

www.beu.edu.az, www.yric.az

TABLE OF CONTENTS

SECTION IV. PHILOLOGICAL SCIENCES	937
PHILOLOGY	939
AZƏRBAYCAN DİLİ	940
NAXÇIVAN DİALEKTİNDƏ İŞLƏNƏN FARS MƏNŞƏLİ SÖZLƏR <i>Aynurə MƏMMƏDOVA</i>	940
"İŞIQ" (1911-1912) QƏZETİNİN DİLİNDƏ TERMİNLƏR <i>Elnurə RZAYEVA</i>	943
MOLLA PƏNAH VAQİFİN DİLİNDƏ QRAMMATİK ARXAİZMLƏR <i>İlkin ABBASOV</i>	946
SƏRBƏST VƏ SABİT SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ HAQQINDA <i>Məsmə İSMAYİLOVA</i>	950
MORFOLOJİ TİPOLOGİYA BAXIMINDAN DİL TİPLƏRİNDƏ QARIŞIQ MÜNASİBƏTLƏR <i>Ayşən HÜSEYNOVA</i>	951
M. ŞƏHRİYARIN "HEYDƏRBABAYA SALAM" POEMASINDA GEYİMLƏ BAĞLI ETNOQRAFİK DİL ELEMENTLƏRİ <i>Səbinə VƏLİYEVA</i>	954
SATİRİK ƏSƏRLƏRDƏ ŞƏXS ADLARI <i>Səbinə CABBARLI</i>	957
QAZI BÜRHANƏDDİNİN "DİVAN"INDA QƏDİM TÜRK MƏNŞƏLİ RÜTBƏ VƏ VƏZİFƏ ADLARI <i>Fatimə İSMAYİLOVA</i>	959
MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ TƏSİRLİK HALIN BƏRABƏRHÜQUQLU NORMALARI <i>Mətanət MAHMUDOVA</i>	961
ZAMAN KOQNİTİV KATEQORİYA KİMİ <i>Fərid İBRAHİMLİ</i>	965
"ŞƏKİ" TOPONİMİNİN ETİMOLOGİYASI <i>İradə İSRAFİLOVA</i>	969
TÜRKİYE TÜRKÇƏSİ VE AZERBAIJAN TÜRKÇƏSİNDE ZARFIN KARŞILAŞTIRILMASI <i>Nevra EKİNCİ</i>	973
MÜASİR TƏLİMDƏ STRATEGİYALI OXUDAN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ <i>Aytən ƏHMƏDOVA</i>	976
ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏRİN ƏCNƏBİ DİLƏ TƏRCÜMƏSİ ZAMANI YARATDIĞI ÇƏTİNLİKLƏR <i>Şahla NAĞİYEVA</i>	978
AZERBAIJAN VE TÜRKİYE TÜRKÇƏSİNDE İSMİ BİRLEŞMELERİN KARŞILAŞTIRILMASI <i>Sema ŞAHİN</i>	980
"OMAROĞLUNUN QAYITMASI" HEKAYƏSİNDE DİALEKTİZM <i>Rəşidə QULİYEVA</i>	983
KASIM BEY ZAKİR'İN ŞİİRLERİNİN DİLİ VE ÜSLUBU <i>Hatice ASLAN</i>	985
XALQIN QƏDİM MİFOLOGİYASI VƏ TOTEMİK ETNONİMLƏR <i>Sevinc ƏSƏDOVA</i>	988

TÜRKMƏN DİLİNDƏ UZUN SAİTLƏR <i>Zabitə M. TEYMURLU</i>	990
NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ ŞƏRUR RAYONUNDAKI BƏZİ ORONİMLƏRİN ETNOLİNGVİSTİK TƏHLİLİ <i>Aysel EMİNOVA</i>	993
AŞIQ ŞEİRLƏRİNDƏ PARALEL SİNTAKTİK STRUKTURLARIN ÜSLUBİ ÖZƏLLİKLƏRİ <i>Təranə HACIYEVA</i>	996
BƏKİR ÇOBANZADƏNİN DİLÇİLİK ARAŞDIRMALARINDA AZƏRBAYCAN DİLİNİN SAİTLƏR VƏ SAMİTLƏR SİSTEMİ <i>Parvin EYVAZOV, Aynur RZAYEVA</i>	999
HEYVAN KOMPONENTLİ FİTONİMLƏRİN FORMA VƏ MƏZMUNCA SÖZ QRUPLARI <i>Nübar ABASOVA</i>	1002
"DANABAŞ KƏNDİNİN ƏHVALATLARI POVESTİNDƏ ONOMASTİK VAHİDLƏRİN TƏHLİLİ" <i>Ayan ƏLƏKBƏRLİ, Təzəgül MƏMMƏDOVA</i>	1005
QANTƏMİRİN SATİRİK ƏSƏRLƏRİNDƏ ANTROPONİMLƏRİN ÜSLUBİ İMKANLARI <i>Mətanət AĞASIYEVA</i>	1009
FOLKLOR ONOMASTİKASINDA AĞ VƏ QARA RƏNGLƏRİN SEMANTİKASI <i>Ayişə HACIYEVA</i>	1011
"DİVANİ LÜĞƏT-İT TÜRK" ƏSƏRİNDƏ İSMİN KƏMIYYƏT KATEQORİYASI <i>Səbinə AĞASIYEVA</i>	1014
AĞDAMIN BƏZİ QƏDİM TOPONİMLƏRİ <i>Aynurə ƏLİYEVA</i>	1016
HOCA AHMED YESEVİ ŞİİRLERİNDE BAZI ESKİ TÜRK KELİMELERİNİN BATI AZERBAJYAN AĞIZLARINDA İZLERİ <i>Elvan CAFAROV</i>	1019
İBTİDAİ SİNİFDƏ ANA DİLİ TƏDRİSİNİN SƏMRƏLİLİYİNİ YÜKSƏLTMƏ YOLLARI <i>Nigar ASLANOVA</i>	1023
QÜTB XARƏZMİN (ÖZBƏK ŞAİRİ) "XOSROV VƏ ŞİRİN" ƏSƏRİNİN AZƏRBAYCAN DİLİ İLƏ MÜQAYİSƏDƏ DİL XÜSUSİYYƏTLƏRİ <i>Sərxan ƏKBƏROV</i>	1025
ORXON ABİDƏLƏRİ VƏ "İRK BİTİG" ÜÇÜN ORTAQ OLAN DÜZƏLTMƏ SİFƏTLƏR <i>Aysel ƏHMƏDOVA</i>	1029
MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN KOMEDİYALARININ DİLİNDƏ TAMAMLIQ BUDAQ CÜMLƏLİ TABELİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN STRUKTUR XÜSUSİYYƏTLƏRİ <i>İlkin QULUSOY</i>	1033
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ATASÖZLERİNİN GENEL ÖZƏLLİKLƏRİ <i>Merve KÜLAK</i>	1036
KOPENHAG DİLBİLİM ÇEVRESİ OKULU'NUN "GLOSEMATİK" DÜŞÜNCE YAPISI ÜZƏRİNƏ <i>Hatice ÇİFTÇİ</i>	1039
NAXÇIVAN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNDƏ SABİT SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ <i>Nuray ƏLİYEVA</i>	1042
ALBAN VƏ İBERLƏRDƏ TEONİM KİMİ İŞLƏNMİŞ KOSMONİMLƏR <i>Aynur İMANOVA</i>	1045
İNFORMATİKA KONSEPTOLOJİ SAHƏNİN VƏ İNFORMATİKAYA DAİR TERMIÑOLOGİYANIN ÜMUMİ SƏCIYYƏLƏNDİRİLMƏSİ (AZƏRBAYCAN VƏ FRANSIZ DİLİ MATERIALI ƏSASINDA) <i>Xədicə ABDULLAYEVA</i>	1047

PROCEEDINGS

SECTION IV

PHILOLOGICAL SCIENCES

Philology

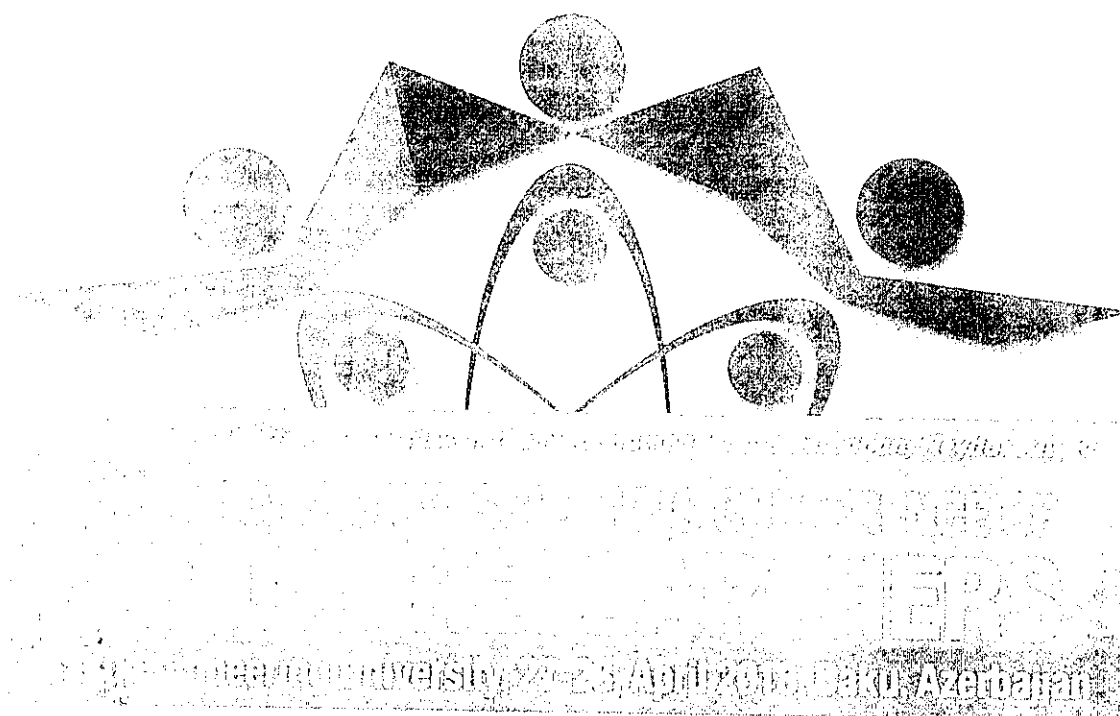
Psychology

Translation

PROCEEDINGS

SECTION IV

PHILOLOGICAL SCIENCES

Philology

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN KOMEDİYALARININ DİLİNDƏ TAMAMLIQ
BUDAQ CÜMLƏLİ TABELİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏLƏRİN STRUKTUR
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İlkin QULUSOY
Kafkas Universiteti
ilkingulusoy@gmail.com
TÜRKİYƏ

XÜLASƏ

Sadəcə Azərbaycan ədəbiyyatında deyil, Yaxın Şərqdə dramaturgiyanın banisi sayılan Mirzə Fətəli Axundzadənin böyük sənətkarlıqla qələmə aldığı komediyalar XIX əsr Azərbaycan ədəbi dilinin leksik və qrammatik mənzərəsi haqqında geniş təsvir yaradır. Bu baxımdan, canlı xalq dili əsasında yazılmış komediyaların dil xüsusiyyətlərinin araşdırılması aktuallıq kəsb etməkdədir.

Məqalədə Mirzə Fətəli Axundzadənin komediyalarının dilindəki tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrdən bəhs olunmuş, onların zəngin struktur xüsusiyyətlərindən söz açılmışdır.

Açar sözlər: XIX əsr, Mirzə Fətəli Axundzadə, mürəkkəb cümlə, tamamlıq budaq cümləsi, sintaksis

GİRİŞ

Azərbaycan ədəbiyyatında dramaturgiyanın və realist bədii nəsrin banisi sayılan M. F. Axundzadənin 1850-1855-ci illərdə yazdığı komediyalar Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbi dili tarixində yeni bir mərhələ sayılır. Belə ki, M. F. Axundzadə, komediyaları ilə "Azərbaycan ədəbiyyatında böyük, əsaslı bir dönüş yaratdı və onu tam yeni bir inkişaf yoluna saldı, milli ədəbiyyatımızın real gerçəkliklə əlaqəsini olduqca qüvvətləndirdi, ona dövrün aktual ictimai-siyasi məsələləri və problemləri ilə, xalqın zəruri tələbləri ilə bağlı olan yeni mündəricə, yeni ideyalar gətirdi və ədəbiyyatımızda yeni bir ədəbi formanın mükəmməl təməl daşlarını qoydu." (Axundzadə, 2005: 7)

M. F. Axundzadənin canlı xalq dilində yaratdığı komediyalar XIX əsr Azərbaycan ədəbi dilinin ümumi mənzərəsini düzgün və mükəmməl şəkildə əks etdirir və bu dövr Azərbaycan dilinin söz varlığını, leksik və qrammatik quruluşunu öyrənmək üçün zəngin material verir. Bu baxımdan, yazarın komediyalarının dilində tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin struktur xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi aktuallıq daşıyır.

Azərbaycan dilçiliyində tabeli mürəkkəb cümlələr iki və daha artıq sadə cümlənin məna və qrammatik cəhətdən tabelilik yolu ilə vahid bir tam kimi birləşməsi nəticəsində yaranan sintaktik vahid olub, növləri budaq cümlələrə görə müəyyənləşdirilir və budaq cümlələr də ənənəvi olaraq sadə cümlənin üzvlərinin adı ilə adlandırılır. Tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələr də bu cümlə növlərindən biridir və M. F. Axundzadənin komediyalarının dilində işlənmə intensivliyinə görə, rəngarəng quruluş xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan dilində tamamlıq budaq cümləsi ən çox işlənən, ən inkişaf etmiş, ən "çevik" budaq cümlə növü olub (Abdullayev, 1985: 3), baş cümlənin işarə əvəzliyi ilə ifadə olunan və ya qəlib söz şəklində təsvir edilən tamamlığı izah edib aydınlaşdırır. (Kazımov, 2004: 343) Ədəbin komediyaların dilindəki belə cümlələrin baş və budaq cümlənin yerinə, aktuallaşdırma formasına, bağlayıcı vasitələrə görə iki tipi vardır:

1) *Baş cümlə+budaq cümlə* quruluşlu tabeli mürəkkəb cümlələr;

2) *Budaq cümlə+baş cümlə* quruluşlu tabeli mürəkkəb cümlələr.

1) *Baş cümlə+budaq cümlə quruluşlu tabeli mürəkkəb cümlələrdə* budaq cümlə baş cümləyə ya yalnız intonasiya ilə, yaxud da intonasiya və *ki* bağlayıcısı ilə bağlanır; məs.:

İntonasiya ilə: *İndi gördün mənim iztirabım yerində idi?* (Axundzadə, 2005: 163) *Hacı Qafurun qapısından ötəndə gördük durubdur, qucağında bir qundaq.* (Axundzadə, 2005: 177); *Vallah, bilmirəm necə deyim.* (Axundzadə, 2005: 39); *Bilmirəm atam kimə toy tədarükü görür.* (Axundzadə, 2005: 47) və s. Budaq cümlə baş cümləyə yalnız intonasiya ilə bağlandıqda baş və budaq cümlə inversiyaya uğraya bilər ki, bu da aktuallaşma ilə bağlıdır. Bu cür cümlələrdə yeni və əsas informasiya baş cümlələr vasitəsilə verilir; məs.: *İtil cəhənnəmə deyirəm.* (Axundzadə, 2005: 45); *Hələ ki, belə ittifaq düşübdür, biz bilməmişik.* (Axundzadə, 2005: 42). Q. Kazımov yazır: "Bu cür cümlələrdə *ki* bağlayıcısının düşmüş olduğunu qeyd edirlər. Əslində isə, intonasiya ilə qurulan tabeli mürəkkəb cümlələr ilkin və qədim formanın davamı olub, intonasiya və fasilənin bütün digər bağlayıcı vasitələrdən əvvəl mövcud olduğunu və şifahi nitqdə öz böyük rolunu saxlamaqda davam etdiyini göstərir." (Kazımov, 2004: 313)

Ki bağlayıcısı ilə: İndi istirsən ki, mənə Təbriz arvadlarının içində bir pulluq edəsən? (Axundzadə, 2005: 161); *Gülsəba, özün bilirsən ki, mən Əziz bəydən ötrü biixtiyaram.* (Axundzadə, 2005: 159); *Ağa, onu arz edirdim ki, bular hamı müsəlməndirlər.* (Axundzadə, 2005: 40); *İstirdim ki, qardaşımdan qalan pulu alıb, tedarükümü görüb arzuma çatam.* (Axundzadə, 2005: 159).

Bəzən belə tabeli mürəkkəb cümlələrin baş cümləsinin xəbəri *-mı, -mi, -mu, -mü* sual ədatı ilə işlənir ki, bu zaman həmin ədat bağlayıcı vasitə sayılmamalıdır; məs.: *Həç razı olarmı ki, mən quldurluğa gedəm?* (Axundzadə, 2005: 79); *Bilirsinizmi ki, dünən şikayətə gələn arvadın əməli nə imiş?* (Axundzadə, 2005: 182); *İndi ona deyəkmi ki, biz onu şahadət olu bilmənik?* (Axundzadə, 2005: 181); *Bilirsənmi ki, altmış min tünən batar?* (Axundzadə, 2005: 162).

Bu hal intonasiya ilə qurulan cümlələrdə də müşahidə olunur; məs.: *Ağa, buyurursunuzmu qonaqları hüzurunuzə çağırım?* (Axundzadə, 2005: 38); *Sənə demədimmi, kişi, bu əlli yaşında yengiyetmiş qız almaq sənə yarasmaz!* (Axundzadə, 2005: 101).

Tamamlıq budaq cümləsinin birinci tipində baş cümlənin xəbəri daha çox nitq, təfəkkür, görmə, eşitmə proseslərini ifadə edən feillərdən ibarət olur; məs.: *Bir fikir elə ki, nə sözlər mənə buyurursan?* (Axundzadə, 2005: 164); *Ağlum kəsmir ki, səni bəyənə.* (Axundzadə, 2005: 171); *Əmi, qanmıram ki, siz necə Parij əhlinin adət və xəvvasından xəbərdarsınız?* (Axundzadə, 2005: 51); *Get ona bildir ki, bu niyyətdən düşsün.* (Axundzadə, 2005: 161); *Çox yaxşı, mən bu saatda bibimi çağırırdı deyərəm ki, mən Ağa Həsənə gedən deyiləm.* (Axundzadə, 2005: 160); *Qardaşım onlara dedi ki, mən ölürəm, mənim bir bacımdan başqa dünyada bir varisim yoxdur.* (Axundzadə, 2005: 168); *Şahbaz, eşidirəm ki, Firəngə, Parijə gedirsən?* (Axundzadə, 2005: 47) və s.

Baş cümlədə qəlib sözüün olub-olmamasına görə tamamlıq budaq cümləsinin birinci tipini iki yerə ayırmaq mümkündür:

1. Baş cümləsində qəlib söz işlənən tabeli mürəkkəb cümlələr. Belə cümlələrin sayı nisbətən azdır; məs.: *Hələ sən bunu isbat elə ki, hər kişinin öz sənəti necə özünə iksirdir?* (Axundzadə, 2005: 33); *Mən hələ ondan qorxuram ki, Parijin yıxılmağının zərbindən özgə şəhərlər də bərhad olu.* (Axundzadə, 2005: 68). Göründüyü kimi, nümunələrdə baş cümlədəki tamamlığın yerində işarə əvəzliyi ilə ifadə olunan və məzmunu aydın olmayan, izaha ehtiyacı olan tamamlıq işlənmişdir. Belə baş cümlələr dinləyicinin fikrini bir nöqtəyə cəlb edir; budaq cümlədə də məsələnin yalnız bu cəhəti verilmiş olur.

2. Baş cümləsində qəlib söz işlənməyən tabeli mürəkkəb cümlələr. Bu cür tabeli mürəkkəb cümlələrin baş cümləsində tamamlıq buraxılmış olur, budaq cümlə isə həmin buraxılmış tamamlığın funksiyasını yerinə yetirir; məs.: *Güman edirsən ki, Pərzadı qoyacağam sənə gədə?* (Axundzadə, 2005: 71); *İnanın ki, xan əhd edibdir sizə bir zad etməsin.* (Axundzadə, 2005: 119); *Bəs bu axır ömrümdə sən rəva görürsən ki, mən Şölə xanımın qucağında oğul görməyim ölüm?* (Axundzadə, 2005: 118) və s.

Bəzən xəbəri *bilmək, güman etmək, xəyal etmək* kimi təfəkkür felləri ilə ifadə olunan baş cümlələrdə *elə, belə* sözləri işlənir ki, bu zaman *elə, belə* sözləri qəlib söz vəzifəsi daşmadığı üçün cümlə, tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə kimi formalaşır; məs.: *Sən elə bilirsən, biz sizin üstünüzə gəlmişdik?* (Axundzadə, 2005: 142); *Elə güman edərlər ki, sən mənim yaxın qohumumsan.* (Axundzadə, 2005: 165); *Belə xəyal edib ki, mənim otağım xalidir.* (Axundzadə, 2005: 109).

2) Budaq cümlə+baş cümlə quruluşlu tabeli mürəkkəb cümlələr. Müasir Azərbaycan dilində tamamlıq budaq cümləsinin bu tipində budaq cümlə baş cümlədən əvvəl işlənir və baş cümləyə *kim, hər kim, hər kəs, nə, hər nə* və s. bağlayıcı sözlərlə bağlanır. Baş cümlədə tamamlıq vəzifəsində qarşılıq bildirən *o, yaxud bu* sözü işlənir (işlənmədikdə təsəvvür edilir), budaq cümlə baş cümlədəki məntiqi vurğu altında aktuallaşan qarşılıq bildirən sözü konkret informasiya ilə təmin edir. Ə. Abdullayev budaq cümlələrin bağlayıcı sözlərlə bağlanan tipinin bağlayıcılarla bağlanan tipinə nisbətən daha qədim olduğunu göstərir. (Abdullayev, 1987: 46)

Komediyaların dilində budaq cümlədə iştirak edən bağlayıcı sözlərə və baş cümlədə əvəzlilərin iştirakına görə *budaq cümlə+baş cümlə* quruluşlu tabeli mürəkkəb cümlələri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. Budaq cümlədə *hər nə* bağlayıcı sözü iştirak edir, budaq cümlənin xəbəri şərt əlaməti olan *-sa, -xə* şəkilçilərini qəbul edir. Belə budaq cümlələrdə şərt məzmunu özünü göstərir, lakin cümlənin əsas mənasından aydın olur ki, onun tərkibində tamamlıq budaq cümləsi vardır; məs.: *Hər nəyin var, gətir.* (Axundzadə, 2005: 74); *Ağa Mərdan hər nə istəsə, onu yol tapar.* (Axundzadə, 2005: 166); *Sonra hər*

nə bilirsiniz edin! (Axundzadə, 2005: 90); *Hər nə desək, ona əməl etsinlər.* (Axundzadə, 2005: 170); *Hər nə bilirsən et.* (Axundzadə, 2005: 164) *Sonra hər nə olsa mənə bildirərsən.* (Axundzadə, 2005: 73); *Soyurlar, hər nəyin var atırlar.* (Axundzadə, 2005: 136).

2. Budaq cümlədə *hər kəs*, yaxud *hər kəs ki* bağlayıcı sözü, baş cümlədə isə tamamlıq vəzifəsində o əvəzliyinin uyğun hal şəkilçili variantları iştirak edir, ya da nəzərdə tutulur; məs.: *İndi vəzarəli hər kəsə ki, layiq görürsən onu ver.* (Axundzadə, 2005: 113); *Sənə ər lazımdır, hər kəsə verirlər, onu gedərsən.* (Axundzadə, 2005: 161); *O mənim qardaşım qızıdır, hər kəsə istərəm verrəm.* (Axundzadə, 2005: 94).

Sadə cümlənin tamamlığı vasitəsiz və vasitəli olduğu kimi, tamamlıq budaq cümlələrinin bir qismi vasitəsiz, bir qismi vasitəli tamamlığın suallarına cavab verir. Tamamlıq budaq cümlələrini bu cəhətdən iki qismə ayırmaq olar:

1. *Vasitəsiz tamamlıq budaq cümlələri.* Belə cümlələr müəyyən və qeyri-müəyyən təsirlik halın suallarına cavab verir; 2. *Vasitəli tamamlıq budaq cümlələri.* Belə cümlələr ismin adlıq və ziyəlik hallarından başqa digər halların suallarına cavab verir.

M. F. Axundzadənin komediyalarının dilində işlənmiş *vasitəsiz tamamlıq budaq cümlələrini* aşağıdakı qruplara ayırmaq mümkündür:

a) Baş cümlənin *nə?* sualına cavab olan budaq cümlələr; məs.: *Mənə dedilər ki, (nə?) rus həkimi qızdırmaya xleb-sol ilə müalicə edir.* (Axundzadə, 2005: 33); *Deyibdir ki, (nə?) Parijdə tamam göyçək qızlar, gəlinlər məclislərdə, yığıncaqlarda üzü açıq oturub-dururlar.* (Axundzadə, 2005: 48); *Neçə kərə mən sənə dedim ki, (nə?) rus həkiminin yanına gedib bəri qızdırma davasını ondan öyrən.* (Axundzadə, 2005: 33);

b) Baş cümlənin *nəyi?* sualına cavab verən budaq cümlələr: *Şölə xanım, heç bilirsənmi ki, (nəyi?) sənin bacını xana vermək ilə nə qələm mənim dəyərim və sənin rütbən artıq olacaqdır.* (Axundzadə, 2005: 117); *Həkim sahib, vallah, başa düşmədim ki, (nəyi?) nə danışdınız.* (Axundzadə, 2005: 53); *Mən inkar etdim ki, (nəyi?) Teymur ağada heç güc yoxdur.* (Axundzadə, 2005: 107); *Başə düşürsənmi ki, (nəyi?) burda firəng çili necə əzizdir?* (Axundzadə, 2005: 126).

M. F. Axundzadənin komediyalarının dilində işlənmiş *vasitəli tamamlıq budaq cümlələri* aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

a) Baş cümlənin *nəyə?, kimə?* sualına cavab verən budaq cümlələr: məs.: *Əvvələn, özün gərək inanasan ki, (nəyə?) bu sənin oğlundur.* (Axundzadə, 2005: 174); *Ümid olun ki, (nəyə?) mən sizə xəbər göndərəcəyəm.* (Axundzadə, 2005: 44); *Siz məni inandırdınız ki, (nəyə?) Ağa Mərdan dindar adamdır.* (Axundzadə, 2005: 185); *Şəkk yoxdur ki, (nəyə?) onun qol-qıçını əzib yola salacaqlar?* (Axundzadə, 2005: 80);

b) Baş cümlənin *nədən?* sualına cavab verən budaq cümlələr; məs.: *Divlər, ifritələr xəbərdar olsunlar ki, (nədən?) nə fikirdəyəm.* (Axundzadə, 2005: 62);

c) Baş cümlənin *nə barədə?, nə haqqında?* suallarına cavab olan budaq cümlələr; məs.: *Qasid xəbər gətirib ki, (nə haqqında?) burdan başqa gələsi yolları yoxdur.* (Axundzadə, 2005: 139); *Sonra ki, bir beş-altı ay keçər, söhbət sallıq ki, (nə barədə?) sənün uşağın vəfat etdi.* (Axundzadə, 2005: 173) *Hakimi-şər adam göndərib mənə xəbər edibdir ki, (nə barədə?) vəkil tutub mürafiyəyə göndərim.* (Axundzadə, 2005: 159);

Bunlardan başqa, komediyaların dilində tamamlıq budaq cümlələri qarışıq tipli mürəkkəb cümlələrin yaranmasında iştirak edir və aşağıdakı şəkillərdə özünü göstərir:

1. Qarşılaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlənin birinci komponenti tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə şəklindədir; məs.: *Neçə kərə mən sənə dedim ki, rus həkiminin yanına gedib bəri qızdırma davasını ondan öyrən; qarpız suyu ilə qızdırmaya müalicə etməkdən əl çək, sözümə qulaq asmadın.* (Axundzadə, 2005: 33);

2. Qarşılaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlənin hər iki komponenti tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədən ibarətdir; məs.: *Əqlim kəsmir ki, Şölə xanım bu işin sahibi ola, amma çox ehtimal var ki, Tüymur ağanın gücü ona xoş gəlib, cahil qız uşağıdır, saymazyana onun-bunun yanında dilinə gətiribdir.* (Axundzadə, 2005: 101);

3. Şərt budaq cümləsi tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə şəklindədir; məs.:

Allah, gəlib soruşsa ki, niyə ağlayırsan, nə deyəcəyəm? (Axundzadə, 2005: 46);

4. Tamamlıq budaq cümləsi şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə şəklindədir; məs.: *Zulxa, bilirsənmi, mən şərtləşdim ki, Tarverdi hər nə gətirsə, yarısını mənə versin.* (Axundzadə, 2005: 80);

5. Tamamlıq budaq cümləsi birləşdirmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlə şəkilindədir; məs.: *Iğidlərin başçıstı Koroğlu deyibdir ki, iğidlik ondur, doqquzu qaçmaqdur, birisi heç gözə görünməmək.* (Axundzadə, 2005: 82) və s.

NƏTİCƏ

Tədqiqat göstərir ki, tamamlıq budaq cümlələri M. F. Axundzadənin komediyalarının dilində danışq üslubunun tələblərindən irəli gələn bir hal kimi ən çox işlənən budaq cümlə növlərindən olub müasir Azərbaycan dilindəki eyniadlı cümlə strukturları ilə eynilik təşkil edir ki, bu da Azərbaycan dilinin sintaktik quruluşunun digər dilçilik şöbələrinə görə daha az dəyişikliyə məruz qaldığını göstərir. Komediya dilində *baş cümlə+budaq cümlə* quruluşlu tabeli mürəkkəb cümlələr *budaq cümlə+baş cümlə* quruluşlu tabeli mürəkkəb cümlələrə nisbətən daha intensiv işlənmişdir. Tamamlıq budaq cümləsinin digər cümlələrlə birləşməsi nəticəsində ortaya çıxan qarışıq tipli mürəkkəb cümlələr də struktur baxımından diqqət çəkir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə. Z., Seyidov Y. M., Həsənov A. Q. Müasir Azərbaycan dili, sintaksis. Bakı, Maarif, 1985
2. Abdullayev Ə. Sintaksisin aktual məsələləri. Bakı, Azərbaycan Dövlət Universiteti, 1987
3. Axundzadə M. F. Əsərləri. Üç cildlə. 1 cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005
4. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili, sintaksis. Bakı: Azpoligraf LTD, 2004

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ATASÖZLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Merve KÜLAK
Kafkas ÜNİVERSİTESİ
mervekulak6136@gmail.com
TÜRKİYE

ÖZET

Atasözleri bir ulusun ortak kültür mirası içinde kendine özgü yeri, değeri ve önemi olan varlıklardandır. Yüzyıllar boyunca kapsanmış olduğu duygu ve düşünceleri hem halkın dilinde hem de sanatçı düşüncülerinin dilinde ustalıkla saklamış ve günümüze kadar getirmişlerdir. Özellikle şairler, bunları çeşitli edebi sanatlarla süslemiş, asıl anlamına çok fazla zarar vermeden eserlerinde kullanarak onların değerini ve çekiciliğini, eserlerinin ise duygu ve düşünce yoğunluğunu artırmışlardır. Dil bilimciler olarak bizlerle geçmişten günümüze kadar gelen bu atasözlerinin nasıl oluştuğunu, hangi özelliklere sahip olduklarını ve günümüze kadar nasıl ulaştıklarını incelemekteyiz.

Anahtar kelimeler: Atasözleri, Kalıplaşmış Söz, Özlü Söz, Biçim - Kavram özelliği

GİRİŞ

Türk halklarının geleneklerle yerleşmiş atasözleri anlayışına göre atasözleri ulusal varlıklardır. Yüzyıllar boyunca halkların yaşadıkları olaylar, geçirdikleri denemeler ve bunlarla bağlanan düşüncelerin sonucunda oluşmuşlardır. Halkların düşüncelerini ve olaylar karşısındaki tutumunu belirleyen atasözlerinin doğruluğu herkesçe kabul edilmektedir.

Ö. Asım Aksoy'un da kaydettiği bilgilere göre, tüm dillerde var olan atasözleri ve deyimler, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, felsefe, tarih, ahlak, folklor vb. gibi birçok yönlere inceleme konusu edilmeye değer milli söz varlıklarımızdır. Bunlar aynı zamanda deyiş güzelliği, anlatım gücü ve kavram zenginliği bakımından da son derece önemli dil yapılarıdır. [2. Aksoy 1993: 1/13]

Atasözleri üzerine pek çok araştırmalar yapan ünlü dilbilimci Ömer Asım Aksoy atasözlerinin tanımını "atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuya benimsenmiş sözlerdir" şeklinde ifade etmektedir.

İskender Pala ise bu konu ile ilgili düşüncelerini dile getirirken atasözlerinin; atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeleri sonucu oluşan bir takım genel kuralların öğüt biçiminde veya hikmetli sözler olarak kalıplaşmış halini almasıyla oluştuğunu dile getirmektedir. Ayrıca atasözlerinin söyleyeni belli olmadığı, unutulduğu ve ya pek çok kişi tarafından aynı kalıpta söylendiği için bunları halkın ortak malı olarak nitelendirmektedir.

Atasözlerinin genel özellikleriyle ilgili yapılan araştırmalara baktığımızda Ö. Asım Aksoy atasözlerinin hem biçim bakımından hem de kavram bakımından birtakım özellikler taşıdığını dile getirmektedir. 1970 yılında ikinci baskısını yayımladığı Atasözleri ve Deyimler el kitabında bu özellikleri şu şekillerde incelemiştir